

Istorijski osnovi republike Bosne i Hercegovine

Vasa Čubrilović

Kod nas se često pojednostavljaju osnovni na kojima su izrasle naše pojedine republike. Daje im se isti, izrazito nacionalni značaj, mada njihov postanak ima razne korene i oni se kroz vekove razvijaju pod uticajem raznih činilaca. To, pre svega, vredi za Bosnu i Hercegovinu. Ove naše dve zemlje kao republika nemaju etničku osnovu, ujednačenu političku, kulturnu i istorijsku tradiciju kao Srbija i Hrvatska, nisu odraz težnji za nacionalnom i kulturnom samosvojnošću svoga naroda kao Slovenija i Makedonija. Jednom reči, Bosna i Hercegovina nemaju državni narod, koji bi svojim poreklom, istorijskom i državnim tradicijom, bio nosilac njihove državne misli. Pored svega toga, ove dve naše zemlje bile su vekovima ili samostalne države ili su imale poseban položaj u okviru većih država. U ovom referatu želimo da prikazemo šta je delovalo da se Bosna i Hercegovina izgrađuju kroz vekove kao posebne istorijske oblasti i koji su činioci doprineli da postanu posebna republika u Federativnoj Socijalističkoj Republici Jugoslaviji.

U velikom delu Evrope postoje razne istorijske pokrajine slične Bosni i Hercegovini. Kad se proučava njihov postanak i razvitak, mogu se zapaziti iste pojave i osobine i utvrditi činioci koji su doveli do njihova stvaranja: geografski položaj zemlje, njen privredni i društveni razvoj, etnički i kulturno-politički odnosi, odnos njen prema susednim zemljama i državama, uticaj spoljnih činilaca uopšte, stvaraju uslove za izgrađivanje ovakvih zemalja u okviru većih nacionalnih državnih zajednica.

Ovo je bio slučaj sa Bosnom i Hercegovinom. Razbijenost geografskog reljefa severozapadnog dela Balkanskog poluostrva, gde se naseljavaju Južni Sloveni i otvorenost ovih zemalja prema okolnim geografskim oblastima, omogućavali su kroz vekove moćne uticaje stranih civilizacija, kultura država i naroda u tim zemljama. U isto vreme ove sile otežavale su njihovo međusobno privredno-političko i kulturno povezivanje. Zato se sve do XIX i XX veka teško stvaraju, a još teže održavaju, veće države među jugoslovenskim narodima. Savremena saobraćajna tehnika, pošto je savladala prirodne prepreke međusobnom povezivanju jugoslovenskih zemalja, bila je jedan od moćnih činilaca njihovom ujedinjavanju u državu 1918. godine. Dinarske planinske oblasti, gde se nalaze i Bosna i Hercegovina, matice su prve srpske

i prve hrvatske države. Srpska država nastaje u slivovima gornjeg toka reke Drine, Zapadne Morave i Ibra, prva Hrvatska država nastaje u slivovima severno-dalmatinskih reka, Une i Vrbasa. Stanovništvo ovih planinskih zemalja, po prirodi pasivnih, vekovima je težilo privredno bogatijim oblastima u Primorju, Panonskoj nizini, na severu, Kosovu i Metohiji i slivu Velike Morave na istoku. Iz tih pravaca prema srpsko-hrvatskim zemljama dolazili su privredni i kulturno-politički uticaji. U srednjovekovnoj Hrvatskoj Venecija je vršila uticaj na jadransko primorje, a na severu Ugarska svojim nadiranjem iz Panonske nizije prema Jadranskom moru. Srbija je bila izložena pritiscima Vizantije i Bugarske sa istoka, a Ugarske sa severa. Tako središnji deo dinarskih oblasti ostaje u mrtvom uglu i u gornjem toku reke Bosne još od ranog srednjeg veka počeo se izgrađivati istorijska pokrajina, što je danas zovemo Republika Bosna i Hercegovina.

U početku Bosna je mala oblast sa sedištem već onda u predelu oko Sarajevskog polja. Geografski uzevši, taj predeo je i geografsko središte Jugoslavije. Pored reke Bosne, u toj oblasti ili u njenoj neposrednoj blizini su izvori Neretve i Vrbasa, a ni Drina nije daleko. Dolina reke Bosne vodi severu slivovima reka Usore i Spreče, pa dalje Bosanskoj posavini i samoj Panonskoj niziji. Neretva teče prema jugu i Jadranskom moru, a Vrbas prema severozapadu u pravcu predela Bosanske krajine. Visoke planine, što je sa svih strana opasuju služile su staroj Bosni kao dobra zaštita od spoljnih napada. Na bogatim pašnjacima tih planina bilo je moguće držati velika stada krupne i sitne stoke. Njeno mnogobrojno stočarsko stanovništvo, tražeći zimske ispaše ovoj stoci, još i danas se spušta preko zime sa tom stokom župnim oblastima Usore, Spreče i Posavlja na severu i karsnim poljima i Jadranskom primorju na jugu. Putevi sezonskih kretanja ovih stočara od letnjih ispaša zimskim, i od zimskih letnjim bili su još u srednjem veku i putevi širenja bosanske države.

Tako je srednjovekovna Bosna imala da zahvali svome zaklonjenom središnjem položaju i dobrim saobraćajnim vezama sa susednim srpskim i hrvatskim zemljama što se vrlo rano počela širiti na račun srednjovekovne Srbije i Hrvatske. Ove dve države, kako smo rekli, više okrenute prema spolja, bilo zbog kretanja svog stanovništva ili zbog odbrane nezavisnosti, zanemaruju svoje unutarnje planinske oblasti, što su graničile sa starom Bosnom. Ova to iskorišćava da se osamostali, a posle i da se proširi na njihov račun. Njeno širenje je bilo neujednačeno i skokovito. Posle ujedinjenja Ugarske i Hrvatske 1102, Bosna će početi sa svojim širenjem najpre u pravcu severozapada. Jugu i istoku, prema Podrinju i Humu, i severno, Usori i Soli, ona će se okrenuti tek u XIV veku za vreme vlade Stjepana II Kotromanića (1314—1353). Njegov sin Tvrtko I (1353—1391) proširiće ova osvajanja najpre preko Drine, kada je u ratu protiv Nikole Altomanovića zauzeo oblasti srednjeg Polimlja 1373. Docnije će Tvrtko oduzeti Srbiji i istočni Hum sa Gackom, Trebinjem i Konavljima. Pod konac svoje vlade, Tvrtko će iskoristiti feudalne neredne u Ugarskoj, posle smrti Ljudevita I Anžujca 1380, da bi osvojio veći deo Hrvatske u Primorju i Bosanske krajine sve do reke Une. To je bio najveći prostor, što ga je zahvatala srednjovekovna Bosna. On je obuhvatao sve naše zemlje od reka Drine i Lima na jugoistoku do Une na severozapadu, a od Save na severu do Jadranskog mora na jugu.

Kako se širila srednjovekovna Bosna, tako je menjala i svoj međunarodno-politički značaj. U početku mala oblast vezana sad za Srbiju, sad za Zetu,

Vizantiju, Hrvatsku i Ugarsku, ona se od XII veka postupno osamostaljuje. Najpre je bila banovina, a posle kraljevina. Kad je Tvrtko I osvojio jedan deo starih raških zemalja, proglasio se 1377. kraljem »Srbijem, Bosni, Pomorju i Zapadnim stranama«.

Kad je osvojio veći deo hrvatskih zemalja, nazvao se 1390. kraljem »po božijoj milosti Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Pomorja«.

Srednjovekovna bosanska država imala je feudalno društveno uređenje, dok je etnički i verski bila mešana država. U njoj žive Srbi i Hrvati, a po verskom pripadništvu narod se delio na Bogumile, pravoslavne i katolike. Verski sukobi, praćeni ratovima i pritiscima iz Ugarske, ostaviće od XII do XV veka duboke tragove na društvene i kulturno-političke odnose u zemlji. Nedostatak jedinstvene etničke osnove i veće povezanosti kulture naroda iz novih oblasti sa državnom maticom u središnjoj Bosni, bio je praćen separatističkim težnjama velikih feudalnih gospodara. Sve je to ometalo izgrađivanje jedinstvene državne tradicije i narodne svesti u srednjovekovnoj Bosni. Zato Tvrtkovi naslednici, posle njegove smrti 1390, zadržavaju pravu vlast jedino nad državnom maticom u središnjoj Bosni. U oblastima koje su u XIII i XIV veku uzete od Srbije ili Hrvatske postupno se izdvajaju velike feudalne oblasti Pavlovića i Kovačevića u istočnoj Bosni, Kosača u zemljama južno od Igman planine, a u takozvanim Donjim krajevima, nekadanjim hrvatskim oblastima, izdižu se Hrvatinići.

Središnja Bosna, matica srednjovekovne Bosne, imala je najviše državne tradicije, ali su je razrivale verske borbe. Ovde je bila najjača bogumilska jeres. Međutim, ona nije nigde, pa ni u srednjovekovnoj Bosni, mogla da se uzdigne svojim uređenjem do tog stepena, da bi poslužila kao oslonac za izgrađivanje državne svesti, a time i narodne povezanosti sa takvom državom. U našim zemljama ovu ulogu odigrale su bolje organizovane crkve katolička, pravoslavna, a docnije i islamska verska zajednica. Ovako etnički neujednačena, društveno-politički razrovanata, a verski i kulturno razjedinjena dočekala je srednjovekovna Bosna tursku vlast.

Bosna pod Turcima

Zanimljiva je istorijska pojava da, pored svega što smo naveli, Bosna pod Turcima pokazuje manje oštar prelaz od stare vlasti ka novoj, od starog društvenog uređenja ka novom, nego većina naših zemalja, koje su bile pod Turcima. U turskoj upravnoj podeli ona zadržava svoje staro ime. Ne menja se ni prostor. Jer u granicama i pod imenom srednjovekovne Bosne javlja se od 1463, kad je ona osvojena, Sandžak Bosna. Ovaj Sandžak dobiće od 1580. naziv Pašaluk Bosna.

Razni su bili uzroci koji su doveli do toga da Bosna i pod Turcima sačuva svoje ime i da u teritoriju Bosanskog sandžaka, docnije Pašaluka, ulaze sve zemlje srednjovekovne Bosne. Jednim pohodom sultan Mehmed II osvojio je 1463. glavne zemlje srednjovekovne Bosne. Odmah je osnovao Sandžak Bosnu i dao mu kao osnovnu upravnu oblast tek osvojene zemlje bosanskog kraljevstva. Ovaj novi Sandžak zbog svog izloženog položaja prema Veneciji, Ugarskoj i Austriji, od samog početka, postaće »serhat«, isturena vojnička baza Turskog Carstva u severozapadnom delu Balkanskog poluostrva, okrenuta prema Evropi. To će Bosna ostati za celo vreme turske vlasti sve tamo do njene okupacije od strane Austro-Ugarske 1878. godine.

Kao pogranična zemlja Carstva, Bosna se od 1463. do 1592. stalno širila prema severozapadu i jugozapadu. Ovo širenje bilo je praćeno stalnim pljačkaškim upadima i ratnim pohodima turskih vojski iz središnje Bosne prema jugozapadu, severozapadu i severu. Svaki novo osvojeni predeo u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji pripajan je Bosanskom sandžaku. Koncem XVI i početkom XVII veka (veliki sisački rat, 1593—1606.) Bosna dostiže krajnju granicu svoga širenja kao turski Pašaluk. U ovom Pašaluku bilo je 10 sandžaka, a prostirao se neko vreme od Drave na severu do Jadranskog mora na jugu, od reke Kupe na severozapadu do reke Ibra i Kosova polja na jugoistoku. U okviru ovog Pašaluka njegov matični Sandžak Bosna, u užem smislu, prostirao se od reke Une na severozapadu do reke Ibra na Kosovu polju. Ovakve granice održaće uglavnom Bosanski pašaluk sve do Bečkog rata 1683.

Sirenjem Sandžaka i Pašaluka Bosne preko srpskih i hrvatskih zemalja, širilo se i ime Bosne na te zemlje. Ipak, kad se i danas pažljivo prati šta običan svet u Bosni smatra da je doista Bosna, polako se izdvajaju istorijske oblasti koje su joj pripojene od konca srednjeg veka. Naziv Bosna sve više se sužava na oblasti u kojima je nekad bila srednjovekovna bosanska država.

Još jedna, ne manje važna istorijska pojava u Bosni, posle njenog osvojenja 1463, jeste prelazak velikog dela njenog stanovništva na islam koncem XV i početkom XVI veka. Pošto je primilo novu veru, ovo stanovništvo postaje glavni oslonac i glavna udarna snaga Turskog Carstva prema hrišćanskoj Evropi. S tim se još više istakao i značaj Bosne kao pograničnog Sandžaka carstva. Samim tim podići će se položaj i ugled Bosne u okviru Turskog Carstva uopšte. Od početka XVI veka bosanski muslimani čine glavne posade Carstva ne samo u našim zemljama nego i u osvojenoj Ugarskoj posle bitke na Mohaču 1526. Pored posada, oni u turskim pokrajinama prema srednjoj Evropi daju pretežni deo spahija, činovništva, zanatlija i trgovaca po gradovima, a negde se naseljavaju po selima. Za muslimanima odlazi hrišćansko stanovništvo iz Bosanskog pašaluka da kolonizuje puste osvojene zemlje bilo kao slobodni seljaci na granici, vlasni, martolozi, bilo kao kmetovi na spahijskim timarima. U gradove Ugarske naseljavaju se u XVI i XVII veku i mnogobrojni hrišćanski trgovci i zanatlije iz naših zemalja. U samoj Bosni muslimanski svet je bio gotovo potpuno našeg porekla. U ovoj zemlji niti je bilo niti ima i danas i jedno muslimansko selo u kome bi se govorio neki drugi jezik osim srpskohrvatskog. I turski popisi, defteri, iz XV i XVI veka pokazuju nam da je u Bosni domaće stanovništvo prelazilo na islam; stranaca, ukoliko ima, to su pojedinci po gradovima koji su se vrlo brzo gubili u domaćoj sredini.

Zadržavanjem imena Bosne kao turske pokrajine, prelazak velikog dela stanovništva na islam, zadržavanjem feudalnog poretka, i uloga muslimanskog stanovništva u odbrani Turskog Carstva, samo po sebi nametalo se upoređivanje Bosne iz turskog doba sa Bosnom iz srednjeg veka. Sve do pred II svetski rat u našoj istorijskoj nauci se tvrdilo da je prelaz iz srednjovekovnog bosanskog feudalnog društva u tursko feudalno društvo u Bosni bio jedva primetan; da je bosansko plemstvo prešlo na islam i zadržalo stare posede; da su agrarni odnosi trpeli male promene. Oslanjajući se na turske izvore iz XV i XVI veka, savremena istorijska nauka odbacila je ovo gledište. Posle osvojenja, Bosna dobija isto društveno i upravno uređenje kao i ostale pokrajine Turskog Carstva. Muslimansko stanovništvo u Bosni, ogromnim

delom, potiče od malog plemstva i seljaštva. Prelazeći na islam, ovaj svet je zadržao mnogo posebnog ne samo po jeziku nego i običajima. Izdvajanje bosanskih muslimana od ostalog muslimanskog sveta u Turskom Carstvu, zapazili su strani posmatrači već prvih godina njihova prelaska na islam. O tome govori još 1530. Benedikt Kuripešić u svom putopisu, kad opisuje reviju bosanskih spahija u Sarajevskom polju pred Huzrev-begom, bosanski sandžakbegom.

Prelaskom na islam, i bosanski muslimani su se uključili u vladajuću versku zajednicu islamskih naroda, što je u suštini bilo Tursko Carstvo od svoga početka. Osećanje vezanosti za versku zajednicu i za Carstvo bilo je jako i kod bosanskih muslimana kao i kod ostalih islamskih naroda, Arabana u Evropi, Kurda i Arapa u Aziji i severnoj Africi. Labavljenje ovih veza počinje onda kad Carstvo zahvata feudalna anarhija, kad carigradska birokratija počinje da upravlja državom, mimo, pa i protiv, neturskih islamskih naroda u državi. Kao odgovor na to, javlja se otpor mesnih feudalnih snaga centralističkoj vladi u Carigradu. Uzmicanje Carstva iz Evrope posle poraza pod Bečom 1683. doprinosi još više slabljenju osećanja zajednice kod njegovih muslimanskih naroda, pa i u Bosni i Hercegovini. U isto vreme jača u Bosni kod muslimana osećanje nečeg posebnog u okviru Carstva. Ovo naročito dolazi do izraza i zbog toga što se glavni teret odbrane Bosne od napada susednih hrišćanskih država od konca XVII veka svalio na pleća bosanskih muslimana. Doista, nigde Austrija i Venecija u svojim ratovima protiv Turske u XVII i XVIII veku nisu nailazile na takav uporan otpor, kao kad su sa svojim vojskama pokušavale da osvoje Bosnu i Hercegovinu. Oslanjajući se na svoje tvrde gradove na granici, bosanski muslimani su u ratovima s ovim državama 1683—1699, 1714—1718, 1736—1740, 1787—1791. osujetili sve pokušaje stranih vojska da dublje prodru u njihovu otadžbinu. Još za vreme austrougarske okupacije 1878. oni su dali takav otpor ulasku strane vojske u svoju zemlju da ga je Beč mogao slomiti tek onda kad je doveo u Bosnu nekoliko korpusa.

Osećanje bosanskih muslimana da su nešto posebno u muslimansko-islamskoj zajednici u Turskom Carstvu nije bilo posledica neke srednjovekovne bosanske državne tradicije koju bi oni sačuvali. Ova tradicija izumire kod bosanskih muslimana kad prelaze na islam. Osećanje posebnog izrastalo je iz njihovog uverenja da su po svom poreklu, po svom jeziku, načinu života vezani za Bosnu, i da su nešto drugo, različiti ne samo od pravih Osmanlija već i od drugih islamskih naroda u Turskom Carstvu. Samo, ovo osećanje posebnog kod bosanskih muslimana nikad nije tako daleko išlo da bi vodilo kidanju sa Carstvom. Borba feudalne muslimanske klase u Bosni posle početka reformama u Carstvu od konca XVIII veka ne pokazuje težnju za izdvajanjem od države. Ne traži se ni neka šira autonomija. Više je reč o borbi protiv preterane centralizacije i protiv reformama koje udaraju na povlastice feudalne klase u Bosni. U Bosni feudalna anarhija nije dovela do izrastanja moćnih feudalnih dinasta kao Bušatlija u severnoj Albaniji ili Ali-paše Janjinskog u južnoj Albaniji. Time se više ističe snaga i značaj mnogobrojne sitne i krupne muslimanske vlastele u Bosni XVIII i XIX veka. Njihov uticaj u to doba bio je tako moćan da su veziri u Travniku često držali vrlo malo vlasti u svojim rukama.

Granice Bosanskog pašaluka iz XVI i XVII veka počinju da se menjaju od bečkog rata 1683—1699. Od toga rata povlače se Turci polako iz Slavonije,

Like, Korduna i jednog dela Dalmatinske zagore. Mirom u Požarevcu 1718. konačno se utvrđuju granice Bosne prema Dalmaciji i idu uglavnom grebenom planine Dinare. Granice prema Hrvatskoj i Slavoniji konačno će obeležiti Svištovski mir 1791. Time su utvrđene granice između Bosne i Hercegovine i današnje Republike Hrvatske. Granica prema Srbiji i Crnoj Gori počće se povlačiti kad ove dve naše države u XIX veku povedu borbu za svoju nezavisnost. Berlinski ugovor 1878. povukao je konačno granice između Bosne i Hercegovine i Srbije i Crne Gore od ušća Drine u Savu do Jadranskog mora. Ovim povlačenjem granica, Bosna i Hercegovina konačno obuhvataju onaj prostor koji danas drže.

Kao što se vidi, prilikom utvrđivanja granica Bosne i Hercegovine više dejstvuju na izgrađivanje njihovog teritorija spoljno-politički činiooci; ratovima se Bosna i Hercegovina širila, a ratovima i sužavala. Pri tom su malu ulogu igrali etnički odnosi, više odnos snaga među državama i narodima oko Bosne.

Kao ni muslimani, ni pravoslavni i katolici, Srbi i Hrvati, nisu očuvali tradiciju srednjovekovne bosanske države. I jedan i drugi narod gajio je uspomene na svoju srpsku i hrvatsku srednjovekovnu državu. Posebice kod Srba narodnom pesmom i crkvenom organizacijom veoma je bila ukorenjena nemanjička državna tradicija. Ovakvo iščezavanje bosanske državne tradicije kod Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini ima svoje duboke korene i razloge. Neke smo od ovih razloga i uzroka naveli prilikom izlaganja razvitka srednjovekovne Bosne. Podvukli bismo nove činjenice što su nastale u toku turske vlasti. Osvajajući hrišćanske zemlje u jugoistočnoj Evropi, Turska je i tu, kao i u drugim oblastima Evrope, Azije i Afrike podsticala versku podelu naroda i u kulturnom i političkom smislu. Kao što je prihvatila kao vladajuće sve narode koji bi primili islam, tako je sa nemuslimanskim narodima postupala kao sa građanima drugog reda, kao s rajom. Hrišćanski narodi su usvojili ovakvu podelu i tražeći oslonca za borbu protiv Carstva preko granica, nalazili ga kod jedovernika u hrišćanskoj Evropi. Katolički svet u našim zemljama vezivao se za Veneciju, a još više za Austriju. Pravoslavni svet od početka XVIII veka vezuje se za Rusiju. Ovakva podela jasno se osećala kod Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini poslednjih vekova turske vlasti. Imaće ovakva podela veliki uticaj na međuverške i međunacionalne odnose sve do naših dana.

Ukoliko su verske razlike u Bosni i Hercegovini pooštrile kulturno-političke razlike i sukobe njenog stanovništva, utoliko su seobe pod Turcima delovale povezujući i ujednačavajući. U toku turskih osvajanja nešto od raznih pustošenja, a nešto i od boleština, veliki deo današnje Bosne i Hercegovine bio je izgubio staro stanovništvo, a naseljavanjem dobio novo. Ova etnička mešanja delovala su sama po sebi u pravcu kulturne integracije. Pošto novi kolonisti uglavnom dolaze iz planinskih oblasti, patrijarhalna kultura je bila objedinjavajuća snaga u toj integraciji. Ona se odražava u jeziku, narodnoj pesmi i u donošenju istorijske tradicije iz starih oblasti u nove. Ta tradicija nije postojala u srednjovekovnoj Bosni ni kod Hrvata, a pogotovu ne kod Srba.

Kada kod Srba i Hrvata počinje u XIX veku nacionalno buđenje, i jedan i drugi narod stvaraju svoja kulturna i politička središta izvan Bosne: Srbi u Srbiji, Hrvati u Hrvatskoj. U tom pravcu se okreću i bosanski Srbi i bosanski Hrvati. I srpski i hrvatski narod težio je svom ujedinjenju i pri tome

računao na svoje sunarodnike u Bosni i Hercegovini. Posebice se veoma oseća težnja kod Srba u XIX veku da se Bosna ujedini sa Srbijom, a Hercegovina sa Crnom Gorom. Svi ustanci srpskog naroda u ovim pokrajinama od početka XIX veka pokazuju ovu težnju i za sve se manje ili više dá dokazati da su imali veze oni iz Bosne sa Srbijom, a oni iz Hercegovine sa Crnom Gorom. Veliki ustanak u Bosni i Hercegovini 1875. pretvorio se u Istočnu krizu i doveo 1876. najpre do rata Srbije i Crne Gore sa Turskom. U početku pobunjeni narod u Bosni i Hercegovini traži ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom. Ukoliko se to ne bi moglo postići, mirio bi se i sa autonomijom ovih pokrajina. Za autonomiju Bosne i Hercegovine bila je i ruska vlada još od 1875. Pod uticajem njenih ljudi, hercegovački ustanici tražili su autonomiju na sastanku s austrijskim namesnikom u Dalmaciji generalom Rodićem u Sutorini aprila meseca 1876. Rodić je posredovao u smirivanju ustanka na bazi Andrašijevih reformnih predloga za Bosnu i Hercegovinu od 30. decembra 1875. godine. Ruski kancelar Gorčakov u svom berlinskom memorandumu od 12. maja 1876. podupro je kod Austro-Ugarske i Nemačke ustaničke zahteve za autonomiju. Kada je u ratu sa Turskom u leto 1876. Srbija bila poražena, ponovo se postavlja pitanje autonomije Bosne i Hercegovine. Carigradska konferencija velikih sila, što se održavala koncem 1876. i početkom 1877. da reši sporna pitanja posle srpsko-turskog rata, predlagala je autonomiju Bosne i Hercegovine. Međutim, konferencija nije uspela, Rusija je u proleće 1877. povelala rat protiv Turske. Pre toga je morala potpisati tajnu konvenciju od januara 1877. s Austro-Ugarskom, u kojoj je, među ostalim, priznala drugom ugovaraču da može anektirati Bosnu i Hercegovinu. Posle pobede nad Turcima, ruska vlada je mirom u San-Stefanu, februara 1878. osigurala Bosni i Hercegovini autonomiju. Međutim, prilikom revizije ovog ugovora na kongresu u Berlinu u leto 1878. članom 25. ugovora u Berlinu, Austro-Ugarska je dobila pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine.

Mada je imala mandat velikih sila, vlada u Beču nije lako došla do Bosne i Hercegovine. Otpor bosanskih muslimana okupaciji bio je tako jak da se u leto i jesen 1878. morala dovesti velika vojska da bi taj otpor bio slomljen, a Bosna i Hercegovina zaposednuta.

Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom

Položaj Bosne i Hercegovine u okviru Austro-Ugarske bio je do aneksije 1908. neodređen i nesiguran iz dva razloga: članom 25. berlinskog ugovora Austro-Ugarska dobija pravo da privremeno zaposedne ove zemlje. Turski sultan zadržava i dalje nad njima svoja suverena prava. Sama Austro-Ugarska podeljena je nagodbom od 1867. na dve ravnopravne polovine, Austriju i Ugarsku. Zbog zamršenih međusobnih odnosa i interesa, vlade dveju polovina Dvojne Monarhije teško su se mogle sporazumeti kakav položaj da daju okupiranim pokrajinama Bosni i Hercegovini, kakav njihov odnos da bude prema zajedničkoj vladi u Beču, a kakav prema vladama Ugarske i Austrije. Posle dugih pregovora, rešeno je da ove dve zemlje ostanu izvan jedne i druge polovine Monarhije, da njima upravlja vojni zapovednik, građansku upravu da vodi zemaljska vlada pod rukovodstvom zajedničkog ministarstva finansija i sa jednim civilnim adlatusom na čelu. Bosna i Hercegovina se uključuju u carinsku zajednicu Austro-Ugarske, a privredna preduzeća iz Monarhije stiču prava poslovanja u okupiranim pokrajinama. Sve važnije zakon-

ske i upravne mere morale su imati prethodno odobrenje ne samo zajedničke vlade u Beču nego i posebno vlade Austrije, a posebno vlade Ugarske.

Ovakav položaj Bosne i Hercegovine u Monarhiji utvrđen je carskim zakonskim odredbama od septembra 1878, od 21. decembra 1879. i od 12. februara 1880. godine. Prema tom uređenju, sam narod okupiranih pokrajina ne dobija nikakvo pravo učešća u upravljanju svojom zemljom, jer po tim odredbama nije predviđena pokrajinska skupština, neka sreska ili opštinska samouprava, a još manje položaj Bosne i Hercegovine kao autonomne pokrajine. Ovim zemljama, prema odlukama vlada u Beču i Pešti, trebalo je da upravlja policijski činovnički aparat bez ikakvog pripita naroda, nad kojim je bio postavljen. Međutim, i kad je hteo da radi brzo, taj aparat činovnika je bio ometen neodređenim položajem zemlje prema višim vlastima u Beču i Pešti. Još više im je smetalo često mešanje tih vlada u unutarnje poslove zemlje i njihova međusobna surevnjivost. Tako su neodređen međunarodni položaj zemlje i njeni neraščišćeni odnosi prema vladama u Beču i Pešti ostavljali utisak nečeg nedovršenog i privremenog. Kad se tome još doda da je ta uprava bila nenarodna i tuđa svetu nad kojim je vladala, da nije rešila osnovno privredno-društveno pitanje agrarno, da je omogućila prodiranje stranog kapitala izrazito kolonijalne vrste, privučenog prirodnim bogatstvima zemlje, i da je vladala krutim činovničko-policijskim načinom, onda je razumljiv otpor stanovništva ovakvoj okupaciji od prvih godina njenog zavođenja.

Izuzimajući ustanak u Hercegovini 1881—1882, prvi veći organizovan otpor austrijskim vlastima u Bosni i Hercegovini daju pravoslavni i muslimani pod konac XIX veka tražeći versko-prosvetnu autonomiju. Ova borba prolazila je razne stepene svoga razvoja; počela je najpre zahtevima za autonomiju upravljanja crkvenim životom i školstvom, da bi se početkom XX veka prešlo na zahtev da se Bosni i Hercegovini dá položaj autonomne pokrajine pod suverenitetom sultana u Carigradu. Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine bio je uzeo široke razmere i postupno postajao međunarodno pitanje. Muslimani su ovakvo rešenje, od okupacije 1878. naovamo, uvek smatrali za njih kao najpovoljnije. Srbi ideju autonomije usvajaju kao prelazni stepen njihovog ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom. Sve tamo do 1914. bilo je među njima mnogo ljudi koji su zastupali ovo stanovište.

U Austro-Ugarskoj su pažljivo pratili pokret u Bosni i Hercegovini za dobijanje autonomije. Tamo je svakom bilo jasno zašto se to traži i čemu bi to odvelo. Autonomna Bosna i Hercegovina pod sultanovim suverenitetom u suštini značila je odvajanje od Habzburške Monarhije. Toga su bili svesni u Beču i zato je jedan od vrlo važnih razloga da se 1908. proglasi aneksija Bosne i Hercegovine, bila težnja naroda u Bosni i Hercegovini za autonomijom i otepljenjem od Monarhije. Franjo Josip i njegova vlada želeli su da aneksijom uklone neodređen položaj Bosne i Hercegovine u međunarodnom pogledu, jer su time mislili da uguše pokret za otepljenjem. Izazvali su upravo suprotno dejstvo. Načinom na koji je izvedena aneksija Bosne i Hercegovine Austro-Ugarska je izazvala ne samo međunarodni sukob krupnih razmera nego je i pojačala otpor naroda svojoj vlasti u tim zemljama.

Ni posle proglašenja aneksije, ne menja se položaj Bosne i Hercegovine prema dvema polovinama Monarhije. Ona i dalje ostaje kao zajednički posed i Austrije i Ugarske, kojim upravlja isti činovnički aparat, na isti način i pod njihovim nadzorom, kako je to bilo pre 1908. Ustav proglašen 1910. zadržao

je to stanje, samo je utoliko napravio ustupke narodu, što je zaveo pokrajinsku skupštinu. Nadležnosti ove skupštine u odnosu prema zemaljskoj vladi u Sarajevu i njenim pokroviteljima u Beču i Pešti bile su vrlo male.

Ovakav razvoj političkih prilika u Bosni i Hercegovini, posle proglašenja aneksije 1908, neminovno je vodio pooštavanju sukoba naroda i austrijskih vlasti. Otpor koji se javlja posle 1908. imao je drugi vid nego otpor do te godine. Borbu za versko-prosvetnu autonomiju vodi kod Srba čaršija, trgovci, zanatlije i sveštenstvo, kod muslimana čaršija, feudanci i sveštenstvo. Borbu protiv Austro-Ugarske posle 1908. nose druge društvene snage i postavljaju sebi druge ciljeve. U prve redove izbija radnička klasa organizovana u Socijaldemokratskoj partiji, njoj se pridružuje seljaštvo sa oštrim zahtevima da se reši agrarno pitanje, dok novi školski naraštaj zahteva ne autonomiju Bosne i Hercegovine nego njeno odvajanje od Austro-Ugarske i njeno ujedinjenje sa drugim jugoslovenskim zemljama. Ove nove društvene snage povezuju se sa sličnim društvenim pokretima i njihovim stremljenjima u susjednim jugoslovenskim zemljama.

Mlađi naraštaji u Bosni i Hercegovini, usklađujući svoje društvene i nacionalno-političke težnje sa pokretima u drugim jugoslovenskim zemljama, sasvim drukčije gledaju na položaj svoje otadžbine nego stariji naraštaji. Bili oni Srbi ili Hrvati, za njih ona nije smela da bude kamen spoticanja među njihovim narodima. Zato su odbacivali i velikosrpsku i velikohrvatsku državnu misao koje su predviđale pripajanje Bosne i Hercegovine bilo Srbiji, bilo Hrvatskoj. Prema shvatanju novog naraštaja, pre svega u školama, ove dve zemlje imale su istorijski zadatak da povezuju, a ne da razdvajaju Srbe i Hrvate. Zajedničko posedovanje Bosne i Hercegovine u okviru zajedničke jugoslovenske države, bilo je prema njegovom mišljenju najbolje rešenje kako za narod u ovim zemljama, tako i za Srbe i Hrvate uopšte. Pri razradi ovih shvatanja, pre prvog svetskog rata, nije se išlo dalje od opštih postavki i od otpora, što se pružao vlastima Austro-Ugarske u njihovoj zemlji. Kad se kod bosanske nacionalno-revolucionarne omladine razmišljalo i raspravljalo pred prvi svetski rat o razbijanju Habzburške Monarhije i o stvaranju jedne jugoslovenske države, nije se ulazilo u problematiku budućeg uređenja te države. Isto tako nije se raspravljalo ni o položaju Bosne i Hercegovine u budućoj državi. Razumljivo je zašto je tako bilo. Kod nas se u godinama pred prvi svetski rat iz mnogih razloga vrlo malo raspravljalo o nređenju jugoslovenske države, koja bi nastala na ruševinama Turskog Carstva i Austro-Ugarske Monarhije. Zato nije ni čudo da je i omladina malo šta o tome znala pa nije ni razmišljala o takvim pitanjima.

Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine zastupala je stanovište kulturnog jedinstva jugoslovenskih naroda. Međutim, ona se držala postavki o nacionalnom pitanju u Austro-Ugarskoj i taktike o tom pitanju, stavova Druge internacionale. Izbegavala je da se založi u nacionalno-oslobodilačkoj borbi naroda Bosne i Hercegovine. Iz ovih razloga ona nije razrađivala svoje stavove, kakav bi bio položaj Bosne i Hercegovine u budućoj jugoslovenskoj državi. Pristupajući stvarima empirički, socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine organizuje se kao pokrajinska stranka, slično strankama ove vrste u drugim jugoslovenskim zemljama.

Građanski ljudi i stranke imali su različita gledanja u pogledu budućnosti Bosne i Hercegovine. Dok su neki i posle 1908. govorili o njenoj autonomiji, drugi su je želeli uključiti u hrvatsku federativnu jedinicu u federa-

tivno preuređenoj Habzburškoj Monarhiji. Ovakvo rešenje preporučivao je u godinama pred rat prestolonasledniku Franji Ferdinandu poznati hrvatski političar iz Bosne Nikola Mandić. Trijalističko rešenje jugoslovenskog pitanja u Bosni zastupao je još nadbiskup Štadler, a u Hrvatskoj Frankova stranka prava i Stjepan Radić. Veliki deo građanskih ljudi i pokreta kod Srba u Bosni težio je ujedinjenju sa Srbijom i Crnom Gorom. Pri tom, sledeći još shvatanjima iz vremena Ilije Garašanina, mislilo se na pripajanje Bosne Srbiji, a nije se pomišljalo na neki njen poseban autonomni položaj. Slična gledanja na ujedinjenje Hercegovine i Crne Gore imao je i crnogorski kralj Nikola.

U celini uzevši, kad se prouči doba neposredno pred prvi svetski rat, stiče se utisak da čitav niz pitanja koja se odnose na međunacionalne i međupokrajinske odnose jugoslovenskih naroda u slučaju stvaranja zajedničke države nije bio ni blizu rasčišćen. Ovo se posebno odnosi na Bosnu i Hercegovinu.

Bosna i Hercegovina u prvom svetskom ratu

U toku prvog svetskog rata, 1914—1918, sudbina Bosne i Hercegovine bila je povezana sa celokupnim jugoslovenskim pitanjem. Ono se nije bilo postavilo samo pred jugoslovenske narode i pred Austro-Ugarsku monarhiju, no i pred obe grupe zaraćenih država. Ovaj rat nije bio, kako su u početku mnogi mislili, obično odmeravanje snaga zaraćenih država, gde bi posle nekoliko brzih pohoda i odlučujućih bitaka za kratko vreme pobednik propisivao pobeđenome uslove mira. Bilo je to teško rvanje dvaju moćnih saveza svetskih sila sa prilično ujednačenim snagama u početku rata. Zato se produžio na godine, a u njemu se menjali ne samo ratna sreća i odnosi snaga na bojnim poljima nego i raspoloženja i stremljenja naroda u ovom ratu. Desetinama godina pre ovog rata nagomilavani uzroci društvenih i političkih kriza, usled neravnomernog razvitka kapitalističkih odnosa u eposi imperijalizma, stvarali su uslove za društvene preokrete. Nedemokratski način upravljanja i tlačenje potčinjenih naroda u Srednjoj i Istočnoj Evropi izazivali su nacionalno-oslobodilačke pokrete ovih naroda i borbu protiv apsolutističkih i nenarodnih ličnih vladavina. Kad je rat počeo da potresa kapitalističkim poretkom i da labavi policijsku stegu nad narodima, stvaraju se uslovi za početak velikih društvenih prevrata još u toku rata. Tako počinju velike revolucionarne promene u savremenom svetu, najpre u Rusiji 1917, da bi se postepeno sve dalje širile i u drugom svetskom ratu dobile svetski značaj.

Socijalističke revolucije, što će početi velikom oktobarskom revolucijom u Rusiji 1917, imaće moćan upliv i na sudbinu Bosne i Hercegovine. Prilikom pomeranja odnosa snaga na bojnim poljima i u toku revolucionarnih pokreta za vreme prvog svetskog rata, uticajem ovih promena menjaju se ratni ciljevi zaraćenih sila, kao i težnje i pravci nacionalno-oslobodilačke borbe potlačenih naroda u Srednjoj Evropi. Zaoštravanje klasnih borbi u toku rata i uticaj tih borbi na zaraćene države, odražavaće se u društveno-političkim krizama i u rešavanju nacionalnih pitanja. U Austro-Ugarskoj pooštrene klasne borbe, udružene s oslobodilačkim težnjama potlačenih naroda, ubrzaće njeno raspadanje i omogućiti jugoslovenskim narodima da se od nje otcepe i ujedine sa Srbijom i Crnom Gorom.

Rešenje jugoslovenskog pitanja u prvom svetskom ratu moglo se postići na dva načina. Zavisilo je od toga hoće li se Austro-Ugarska održati ili će se raspasti. U prvom slučaju Austro-Ugarska se mogla održati kao pobednica ili je moglo doći do kompromisnog mira. U drugom slučaju pobedile bi sile Antante. Ako bi Austro-Ugarska izišla iz rata kao pobednica, ona bi tražila da jugoslovensko pitanje reši u svom smislu. Približno slična stvar bi bila kad bi došlo do kompromisnog mira. U slučaju antantine pobeđe, Austro-Ugarska bi morala biti razbijena i podeljena na nacionalne države, a mogla se i održati, makar i u smanjenim granicama.

Uz sve ove mogućnosti ishoda prvog svetskog rata, ide veliki broj podvrsta rešavanja čitavog niza pitanja koja je rat pokrenuo, pa i jugoslovenskog pitanja. U vezi s tim raspravljalo se i o budućem položaju Bosne i Hercegovine.

Austro-Ugarska je počela 1914. prvi svetski rat napadom na Srbiju upravo zbog bosansko-hercegovačkog pitanja. Sarajevski atentat, 28. juna 1914, bio je samo izgovor vladajućim krugovima u Austro-Ugarskoj za taj napad. U stvari, njima je pitanje Bosne i Hercegovine bilo samo deo opšteg jugoslovenskog problema na jugu Monarhije. Oslobodilačke težnje jugoslovenskih naroda pokazuju u godinama pre rata tako oštre stavove protiv Habzburške Monarhije, da su njeni rukovodioci bili uvereni da neizbežno otcepljenje južnih zemalja Monarhije mogu sprečiti samo jednim ratom.

Dok su prvih godina rata još verovali u svoju pobeđu, naročito posle pobeđa nad Rusima 1915. i posle zauzimanja Srbije i Crne Gore 1915, 1916, Franjo Josip i njegovi saradnici mislili su da reše jugoslovensko pitanje na taj način što će Monarhiji pripojiti Srbiju i Crnu Goru. Ovakva politika u Beču nailazila je na otpor u Pešti da za vreme svojih najvećih pobeđa Austro-Ugarska nije bila u stanju da izgradi jedinstveno gledište u rešavanju jugoslovenskog pitanja ni u svom smislu.

Socijalistička revolucija u Rusiji 1917, i stupanje u rat Severnoameričke Unije protiv Nemačke i Austro-Ugarske, imali su odlučujući značaj i za naše pitanje. Pod uticajem ovih novih činilaca i u koliko se rat više primicao kraju, izgledi na pobeđu ili poraz se menjali, i vlade u Beču i Pešti menjaju stavove prema nama. Sada se tek počinje ozbiljno pomišljati na preuređenje Monarhije. Što se nas tiče, najnovija istorijska istraživanja su pokazala da prestolonaslednik Franja Ferdinand nije ozbiljno planirao da preuredi Monarhiju na federativnoj osnovi kad dođe na vlast, i u kojoj bi ujedinjene jugoslovenske zemlje činile posebnu federativnu jedinicu. Na ovakvo federativno preuređenje Monarhije počinje se pomišljati tek 1917. posle smrti Franje Josipa i posle dolaska na presto cara Karla. Ovaj je to radio bilo u okviru svojih tajnih pregovora sa zapadnim silama kako bi došao do mira, bilo da smiri svoje nemirne narode, a pre svega nas Jugoslovene. Vrlo sporo se u toku rata razvija ubeđenje vodećih krugova u Beču i Pešti da se smirivanje na jugu Monarhije može postići ujedinjavanjem jugoslovenskih zemalja Monarhije u jednu federativnu jedinicu. U Beču su se stvari brže zapazale, pa i lakše usvajalo takvo rešenje. U Pešti se ono tvrdoglavo odbijalo sve do sloma Monarhije. Za Mađare je dualistički sistem bio neprikosnoven. Jedino su pravili ustupak kad je reč o ujedinjenju Bosne i Hercegovine i Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom, ali i to u okviru zemalja krune Svetog Stefana. Tako su stvari stajale sve do konca oktobra i početka novembra 1918. kad se Monarhija raspala.

Bio je vrlo težak položaj Bosne i Hercegovine u prvom svetskom ratu. U njoj je vladalo vanredno stanje, na granicama prema Srbiji i Crnoj Gori dve godine se vodio rat. Vojna uprava čvrsto drži vlast i onda kad počinje popuštanje stege 1917. u ostalim pokrajinama Carstva. Stoga će se ovde docnije javiti politički život. Sabor se neće uopšte sazivati, a narodna veća će se osnovati mnogo posle narodnih veća u Hrvatskoj, Sloveniji i Dalmaciji. Politički život bio je zamro i u Bosni prvih godina. On oživljava 1918. i tad počinju razgovori i planiranja među političkim ljudima u zemlji i okolo nje šta će biti posle rata. Dok jedni čekaju da padne odluka na bojnim poljima, uvereni da će Austro-Ugarska rat izgubiti i da će doći do ujedinjenja Bosne i Hercegovine s ostalim jugoslovenskim zemljama, drugi pokušavaju naći rešenje u okviru Monarhije. Trijalistička ideja imala je svojih pristalica i u Bosni i Hercegovini. Kod jednog dela hrvatske inteligencije, hrvatskog sveštenstva, pa i kod nekih Hrvata generala, kao npr., namesnika Bosne i Hercegovine Sarkotića, prevladavalo je uverenje da bi ujedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom u posebnu federativnu jedinicu u okviru Habzburške Monarhije bilo najbolje rešenje za hrvatski narod i ove zemlje. Ova usko hrvatska zamisao rešenja jugoslovenskog pitanja na trijalističkoj osnovi dobija poslednjih godina rata širi jugoslovenski vid. Vrlo uticajni slovenački politički krugovi u Monarhiji tražili su da se stvori ne jedna Hrvatska, nego jugoslovenska federativna jedinica Monarhije. Ona bi obuhvatila sve njene jugoslovenske zemlje, pre svega slovenačke. Ovakav stav zauzeli su jugoslovenski poslanici u Bečkom rajhstagu svojom deklaracijom od 30. maja 1917.

Kako se rat primicao kraju, tako je sve više pobeđivala jugoslovenska zamisao rešavanja položaja jugoslovenskih naroda i njihovih zemalja u Habzburškoj Monarhiji. Carska vlada se tome priklanjala i dozvoljavala organizovanje narodnih veća u našim zemljama. Ova veća su se ujedinila 6. oktobra 1918. u Narodno veće Srba, Hrvata i Slovenaca. Posle rasula Austro-Ugarske, koncem oktobra i početkom novembra 1918, ovo Veće je proglasilo svoje zemlje kao Državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Bio je to korak, stepen, njihovom ujedinjavanju sa Srbijom i Crnom Gorom 1. decembra 1918.

I bosanski politički ljudi učestvuju u ovim političkom kretanjima na slovenskom jugu. Jugoslovenska zamisao pri ujedinjavanju jugoslovenskih zemalja Habzburške Monarhije bila im je bliža i pristupačnija od usko hrvatske zamisli. Još manje su bili raspoloženi da prime ugarsko rešenje svoga pitanja, i to su dali na znanje grofu Stefanu Tisi, predsedniku Ugarske vlade u početku prvog svetskog rata. On je u septembru 1918. bio došao u Sarajevo da vrbuje bosanske političare za ugarsko rešenje. Kad je nastupilo rasulo državne vlasti i u Bosni i Hercegovini, Narodno veće preuzelo je tu vlast 1. novembra 1918. od zemaljskog poglavara generala Sarkotića. 2 novembra Narodno veće je postavilo Pokrajinsku vladu sa Atanasijom Šolom na čelu. Ona je preuzela vođenje poslova. Tako je posle toliko vekova Bosna i Hercegovina dobila svoju domaću vladu i domaću vlast bez uticaja i pritiska stranih sila.

Od prvog srpskog ustanka, 1804—1813, pa sve do prvog svetskog rata 1914, i javno mnjenje i vlade u Srbiji smatrali su kao jedan od prvih zadataka svoje nacionalne politike oslobođenje i ujedinjenje Bosne sa Srbijom. Isto takvu nacionalnu politiku vodila je Crna Gora prema Hercegovini. Na bosansko-hercegovačkom pitanju i počeo je 1914. njihov rat sa Austro-Ugarskom.

Zato je razumljivo što su vlade u Beogradu i na Cetinju, prilikom postavljanja svojih ratnih ciljeva, imale, pre svega, u vidu dobijanje ovih zemalja. I njihovi saveznici na zapadu i istoku u suštini su se slagali s ovim ratnim ciljevima Srbije i Crne Gore. Za vreme sklapanja Londonskog ugovora s Italijom i za vreme pregovora sa Rumunijom i Bugarskom da pristupe na njihovu stranu, sile Antante su, pre svega, obećale Srbiji Bosnu i Hercegovinu. Od toga su sile Antante odustajale samo onda kad nisu bile sigurne u svoju pobjedu i kad su pomišljale na pravljenje kompromisnog mira sa centralnim silama ili na odvajanje Austro-Ugarske od Nemačke.

Mada je Srpska vlada u toku prvog svetskog rata uvek, pre svega, pomišljala na dobijanje Bosne i Hercegovine, ipak je ona pred svojom i stranom javnošću istupala sa zahtevom za integralno rešavanje jugoslovenskog pitanja ujedinjavanjem svih jugoslovenskih zemalja u jednu državu. U tom duhu izdana je i deklaracija Srpske narodne skupštine 6. decembra 1914. U ovakvom opsegu koji je obuhvatao puno rešavanje jugoslovenskog pitanja, budući položaj Bosne i Hercegovine u novoj jugoslovenskoj državi zavisio je od nacionalnih i društvenih stremljenja naroda koji su se ujedinjavali i od odnosa snaga političkih i njihovih načina rešavanja budućeg državnog uređenja nove države.

U početku rata, dok još nisu bili počeli ozbiljniji razgovori sa Jugoslovenskim odborom oko načina ujedinjavanja jugoslovenskih zemalja pod Austro-Ugarskom sa Srbijom i Crnom Gorom, u Beogradu je prevladavalo staro gledanje na ujedinjenje. Ono se zamišljalo kao proširenje Srbije, pre svega, na one oblasti koje su smatrane srpskim. Pri tom se nije pomišljalo na priznavanje ikakvih posebnosti ni nacionalnih ni pokrajinskih. Ovakva vrsta ujedinjenja, pre svega, odnosila se na Bosnu i Hercegovinu. Kad se u toku rata pokazale sve teškoće posmatrane sa stanovišta međunarodnih odnosa i sa stanovišta gledanja hrvatskih i slovenačkih ljudi na načine ujedinjenja njihovih zemalja sa Srbijom i Crnom Gorom, postupno se kristališu tri varijante načina ovog ujedinjavanja. U raspravama Srpske vlade i Jugoslovenskog odbora za vreme rata one su se jasno ocrtale. Prva varijanta bila je najstarija, a potiče još iz XIX veka. Kao nezavisna država Srbija ima nacionalni zadatak da oslobodi i sa sobom ujedini sve jugoslovenske zemlje. Uređenje nove države treba da bude onako kako je bilo uređenje Srbije, centralističko, kao ustavna i parlamentarna monarhija sa okružnim, sreskim i opštinskim samoupravama. Drugo gledište je bilo da državi treba dati trijalističko, federativno uređenje, ukoliko se Hrvati i Slovenci ne slože sa centralističkim uređenjem. Pri podeli teritorija među Srbima i Hrvatima ne bi se uzimala u obzir istorijska podela njihovih zemalja nego etnička. Oblasti sa srpskom većinom pripale bi Srbiji, a sa većinom hrvatskom pripale bi Hrvatskoj. U ovom slučaju Bosna i Hercegovina bi se morale deliti. Pred ovakav izbor: centralizam ili trijalizam stavio je Nikola Pašić ljude iz Jugoslovenskog odbora u pregovorima na Krfu u leto 1917. U Krfskoj deklaraciji nije usvojeno ni jedno ni drugo rešenje, nego je prepušteno budućoj ustavotvornoj skupštini da ona rešava o uređenju buduće države.

U toku raspravljanja ovih pitanja, u političkim krugovima Srbije i jugoslovenske emigracije na zapadu javila se i treća varijanta budućeg državnog uređenja Jugoslavije. Prema toj varijanti, mesto centralizma ili trijalizma, novoj državi je trebalo dati decentralističko ili federativno uređenje zasnovano na njenoj podeli po istorijskim pokrajinama. U tom slučaju predviđao

se i poseban položaj Bosne i Hercegovine kao autonomne ili federativne jedinice. Ovakvom rešenju u Srbiji bili su skloni socijalisti i ljudi sa građanske leve, posebice levo krilo samostalnih radikala. Njemu će se postupno prikloniti i neki naučni i javni radnici kao Jovan Cvijić. Oni su verovali da je zbog etničke izmešanosti vrlo teško odvojiti srpske oblasti od hrvatskih, međusobno preseljavanje se nije uzimalo u obzir, i takva podela bi više škodila nego koristila njihovim budućim odnosima u zajedničkoj državi. Bili su to ljudi širih, jugoslovenskih gledanja na međunacionalne odnose i na uređenje nove jugoslovenske države.

Slična kolebanja u gledanjima na uređenje buduće jugoslovenske države javljaju se u toku rata i u redovima jugoslovenske emigracije, pre svega u Jugoslovenskom odboru. Neki od njih, kao Franjo Supilo, pomišljaju u početku na trijalističko uređenje buduće jugoslovenske države. Supilo je pri tom polazio od stanovišta hrvatskog istorijskog državnog prava. Pretežan broj članova odbora bio je od početka protiv i centralističkog i trijalističkog rešenja: Anto Trumbić, pa i predstavnici Srba iz Bosne i Hercegovine u tom odboru dr Nikola Stojanović i dr Dušan Vasiljević. I oni su smatrali da podela nove države na istorijske pokrajine najviše odgovara potrebama tih pokrajina, pa i celoj državnoj zajednici. I ovo su bili ljudi širih jugoslovenskih gledanja na odnose među narodima i zemljama na slovenskom jugu.

Revolucija u Rusiji i promene odnosa snaga na bojnim poljima, i u krilu ratom i revolucijom uznemiranih zaraćenih sila uticali su i na menjanje stavova o pitanju ujedinjenja i uređenja nove jugoslovenske države. Kad se u jesen 1918. raspala Austro-Ugarska Monarhija, na ženevskoj konferenciji, početkom novembra te godine, Nikola Pašić je popustio pritisku saveznika, ljudi iz Jugoslovenskog odbora i Narodnog veća u Zagrebu i ljudi iz srpske opozicije. On je pristao da prizna novostvorenu Državu Srba, Hrvata i Slovenaca, u kojoj se od početka novembra organizovale pokrajinske vlade. Takvu vladu imale su i Bosna i Hercegovina. Neka vrsta pokrajinskih uprava ostaje u zemljama preko Save i Drine i posle proglašenja ujedinjenja 1. decembra 1918. Ukoliko su u Beogradu, pod rukovodstvom ministra unutrašnjih dela Svetozara Pribićevića, jačale posle 1. decembra centralističke težnje, utoliko se nadležnosti pokrajinskih vlada svuda u Jugoslaviji, pa i Bosni i Hercegovini smanjivale za račun ministarstava u Beogradu.

Položaj Bosne i Hercegovine u staroj Jugoslaviji 1918—1941.

Borbe oko uređenja države, što su počele tokom samog njenog stvaranja 1918, i stalno se raspirivale sve do njenog sloma u aprilskom ratu 1941, zahvatile su i Bosnu i Hercegovinu. Vodeći politički pokreti u državi imali su i dalje razna gledanja na njeno uređenje. Konzervativna desnica u Srbiji, povezujući se sa ljudima iz Srpsko-hrvatske koalicije u Hrvatskoj, uspešno su još od samog početka sprovodili centralizaciju vlasti smanjujući nadležnosti pokrajinskih vlada. U Srbiji takve vlade i nema posle 1. decembra 1918.

U raspravama oko novog ustava predratne stranke iz pojedinih jugoslovenskih zemalja ostale su na svojim stanovištima. Većina srpskih građanskih stranaka izjasnila se za centralističko uređenje države. Izuzetak čini grupa Stojana Protića kod radikala i levica samostalnih radikala kod mekorata. Međutim, i jedne i druge potisnuo je Nikola Pašić u radikalnoj stranci, a Svetozar Pribićević u demokratskoj stranci. Što se tiče srpskih političara iz

Bosne i Hercegovine, pristupajući pretežnim delom radikalnoj ili demokratskoj stranci, oni su usvojili i njihovo centralističko rešenje državnog uređenja. Ljudi drugih shvatanja kao Nikola Stojanović i Dušan Vasiljević potisnuti su u političku pozadinu. Za centralističko uređenje izjasnio se i veći broj socijaldemokrata 1918. i 1920.

Kod Hrvata zastupnici centralizma bili su ljudi iz Srpsko-hrvatske koalicije. Većina ljudi iz bivšeg Jugoslovenskog odbora i Starčevićeve stranke prava bili su za decentralizaciju i podelu države po istorijskim pokrajinama. Slično stanovište u početku je zauzimala i Hrvatska seljačka stranka. Za ovakvo rešenje bili su i politički krugovi oko katoličke crkve. Sva ova rešenja pretpostavljala su i poseban položaj Bosne i Hercegovine kao autonomne pokrajine ili federativne jedinice. Za autonomiju Bosne i Hercegovine bori se od početka i jugoslovenska muslimanska organizacija sa dr Mehmedom Spahom na čelu.

Komunistička partija Jugoslavije, osnovana u proleće 1919, duže vremena se kolebala u svojim stavovima o pitanju međunacionalnih odnosa i uređenja države. Međutim, ona nikad nije usvajala ni odobravalala njeno centralističko uređenje. Za vreme rasprava u Narodnoj skupštini oko Vidovdanskog ustava njeni poslanici u Skupštini kritikovali su centralizam i predlagali decentralizaciju vlasti podelom države na autonomne istorijske pokrajine. U ovakvu pokrajinu uvrštavali su Bosnu i Hercegovinu.

U Vidovdanskom ustavu izglasanom 28. juna 1921, pobedilo je centralističko uređenje države. Ukinute su pokrajinske vlade svugde, pa i u Bosni i Hercegovini. I ona je podeljena na županije, a ove su se pokrivala starim bosanskim okruzima.

Većina naroda u Jugoslaviji bila je nezadovoljna ovakvim državnim uređenjem, pa je borba protiv njega počela gotovo istog časa kad se sproveo u život. U ovoj borbi Hrvatska seljačka stranka, pod vođstvom Stjepana Radića, okupila je oko sebe najveći deo hrvatskog naroda i postala glavni nosilac borbe protiv centralizma. Kriza državnog uređenja praćena je bila od 1918. još većim privrednim i društveno-političkim krizama. One se javljaju još 1917. kad oktobarska socijalistička revolucija u Rusiji, šireći se na sve strane, potresa stari društveni poredak u Evropi. Ovi potresi ubrzali su slom stare Habzburške Monarhije, ali nisu poštedeli ni novu jugoslovensku državu koja izrasta na njenim ruševinama. I nju će od prvog dana osnivanja potresati klasne i nacionalne suprotnosti. Pod ovakvim uslovima vođenja države teško se snalazilo vođstvo građanskih stranaka bilo ono na vlasti, ili u opoziciji. Stranke se i dalje bore oko uređenja države polazeći od starih, preživelih stanovišta i služeći se starim metodima. Konzervativni građanski pokreti i ljudi u Srba uporno su branili centralizam, mada nisu pokazali nikakve sposobnosti da na toj osnovi organizuju državu. Kad su osetili da je centralistički pokušaj propao, vratili su se trijalističkoj ideji. Ako već država ne može da se održi centralistički uređena, onda da se njeno federativno uređenje izvrši na osnovu etničke podele naroda: Srbija, Hrvatska, Slovenija.

Približno isto gledanje izgrađuje u to vreme i Hrvatska seljačka stranka. Ona posle 1918. proširuje svoje delovanje preko granica Hrvatske i Slavonije na Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu. Pri tom sprovodi jednu centralistički rukovođenu stranačku organizaciju. U pregovorima sa srpskim strankama oko preuređenja države Hrvatska seljačka stranka polazi od hrvatskih istorijskih tradicija i istorijskog prava, pa zato teži preuređenju na trijalističkoj

osnovi. Samim tim je zastupala mišljenje da Hrvatska i Srbija treba da dele Bosnu i Hercegovinu. Ovakvo gledanje Hrvatske seljačke stranke na uređenje države odbijalo je od nje naprednije ljude i pokrete. Bio je to jedan od uzroka zašto nije moglo doći do sporazuma između udružene opozicije i Hrvatske seljačke stranke za vreme šestojanuarske diktature. Vlatko Maček i drugi vođi stranke, svojim shvatanjem o preuređenju države, u suštini uzevši, bili su mnogo bliži konzervativnoj građanskoj desnici kod Srba, okupljenoj posle 6. januara 1929. oko dinastije Karađorđević, nego naprednijim građanskim ljudima i strankama iz udružene opozicije. Stoga se ne treba čuditi što je u avgustu 1939. postignut sporazum između Hrvatske seljačke stranke i srpske konzervativne desnice sa knezom Pavlom na čelu. Prema tom sporazumu, trebalo je da se država preuredi na federalističkoj osnovi i podeli na tri federativne jedinice: Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju. Bosna i Hercegovina podeljene su ovim sporazumom između Srbije i Hrvatske, a da se pri tom nije vodilo računa ne samo o raspoloženju naroda ovih zemalja nego ni o osnovnim privrednim i geografsko-saobraćajnim činiocima. Na osnovu statistika, automatski su pripajani Hrvatskoj srezovi u kojim Hrvati imaju apsolutnu ili relativnu većinu. Srbiji su pripojeni srezovi u kojima su Srbi imali tu vrstu većine.

Još pre trijalističkog rešenja preuređenja države, prema sporazumu Cvetković—Maček 1939, pokušao je kralj Aleksandar da sprovede decentralizaciju stvaranjem banovina. Njemu je bilo jasno da je glavni uzrok državnih kriza od 1918—1928. u Jugoslaviji bilo naturanje centralističkog uređenja zemlje. Pošto nije usvajao upravnu podelu po istorijskim pokrajinama, on je posle zavođenja šestojanuarske diktature 1929. pokušao sa veštački stvorenim banovinama. Pri izgrađivanju banovina, nisu uzete u obzir istorijske pokrajine i njihove granice nego etnički raspored naroda i privredno-geografska povezanost pojedinih oblasti. Uredbom od 23. oktobra 1929. kralj Aleksandar je podelio tako zemlju na 9 banovina. U toj podeli Bosna i Hercegovina su bile rasparsane među četiri banovine. Jedino Vrbaska banovina prostirala se samo na zemljištu Bosne. Jugozapadni deo Bosne i Hercegovine, ujedinivši se sa Dalmacijom, gde većinu čini hrvatsko stanovništvo, stvorio je Primorsku banovinu. Istočna Hercegovina spojila se sa Crnom Gorom u Zetskoj banovini. Istočna Bosna sa Sarajevom spojena je sa zapadnom Srbijom u Drinsku banovinu.

Ovakvo preuređenje države nije odgovaralo istorijskim tradicijama naroda. Policijski način upravljanja banovinama bez ikakvih većih autonomnih nadležnosti, bez ikakvog učešća naroda tih banovina u njihovom upravljanju, od samog početka izazvali su nezadovoljstvo. Pokušaj je propao pošto nije nikog zadovoljio.

Kao što se vidi iz ovog izlaganja, pri svim rešavanjima državnog uređenja u Jugoslaviji od 1921. do 1941. Bosna i Hercegovina se ne uzimaju kao posebna upravna jedinica. Vidovdanski ustav je deli na županije, Uredbom o osnivanju banovina 1929. podeljena je na banovine, a sporazumom Cvetković—Maček u avgustu 1939. podeljene su između Srbije i Hrvatske. Ovakvo njihovo deljenje bez obzira na njihovu istorijsku tradiciju, na navike i težnje njihovog stanovništva, moralo je izazivati otpore. Podela od 1939. nije stišala nacionalne strasti među Srbima i Hrvatima, već ih je još više raspalila. Danas je istorijski utvrđeno da je ovakvo vođenje državne politike od strane vodećih društvenih i političkih snaga, pre svega buržoazije, u predvečerje

drugog svetskog rata, bilo jedan od glavnih uzroka brzog sloma države u aprilskom ratu 1941. Bosna i Hercegovina će najviše osetiti posledice ovakve politike. Deljena između dva rata, ona će još više biti podeljena u toku drugog svetskog rata, gde će je raspaljene nacionalne i verske strasti dovesti do takvih obračunavanja među narodima i verama kakve oni jedva da pamte u svojoj inače burnoj istoriji.

Bosna i Hercegovina u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji 1941—1945.

Radnički pokret u Jugoslaviji nema u toku njenog stvaranja 1918, kao što smo već na jednom mestu rekli, jasno izgrađeno gledište kako bi morala izgledati jugoslovenska država. Ljudi iz starih socijaldemokratskih partija, polazeći od stanovišta jedinstva jugoslovenskih naroda, bili su pristalice njenog centralističkog uređenja. Komunistička partija, osnovana u proleće 1919, dugo vremena se kolebala u ovim pitanjima. I ona u početku polazi od postavke nacionalnog jedinstva jugoslovenskih naroda, mada se u Ustavotvornoj skupštini bori protiv centralizma, a za autonomiju istorijskih pokrajina. Međutim, ukoliko se borba oko državnog uređenja u Jugoslaviji dvadesetih godina ovog veka više raspaljivala i bila praćena privrednim i društvenim krizama, utoliko je i Komunistička partija menjala postupno svoje stavove o tom uređenju. Na trećem kongresu partije od 17—22. maja 1926. konačno je usvojeno stanovište da partija treba da se bori za federativno uređenje Jugoslavije. Na plenumu CK Komunističke partije Jugoslavije u Splitu od 9. do 10. jula 1935. potvrđeno je stanovište o federativnom uređenju države, gde bi Bosna i Hercegovina bile posebne federativne jedinice.

Posle dolaska Josipa Broza Tita za generalnog sekretara 1937, kad se u partiji rasčiščavaju ideološke razlike i suzbija sektaštvo, produbljuje se i koncepcija o federativnom preuređenju Jugoslavije. Ovako zamišljenom preuređenju države, još od početka, prilagođena je organizacija Partije. Pred drugi svetski rat, pojedine istorijske pokrajine u vidu nacionalnih partija, kao u Hrvatskoj i Sloveniji, ili pokrajinskih komiteta, kao u drugim pokrajinama, dobivaju svoja partijsko-politička rukovodstva. Takvu partijsku organizaciju dobila je Komunistička partija u Bosni i Hercegovini.

Vršeci svoju reorganizaciju i konačno razrađujući svoju koncepciju budućeg preuređenja države, Komunistička partija Jugoslavije napušta u isto vreme staljinističko gledište da Jugoslaviju treba razbiti na njene nacionalne delove. Mesto toga, ona usvaja stanovište da je Jugoslavija nastala istorijskom težnjom i voljom svojih naroda, da je njeno održanje u interesu tih naroda, zato je treba braniti, ali kroz socijalističku revoluciju preurediti u zajednicu slobodnih ljudi i slobodnih ravnopravnih naroda, organizovanih u federativno uređenoj socijalističkoj republici.

Gledište Komunističke partije pred drugi svetski rat da Jugoslaviju treba braniti, ali je revolucijom preurediti u socijalističku federativnu republiku, bilo je od ogromnog značaja za budućnost ove države. U aprilskom ratu 1941. fašistička Nemačka i njeni saveznici Italija, Mađarska i Bugarska razbile su vojsku stare Jugoslavije za nekoliko dana i prisilile je na kapitulaciju. Vojnom porazu Jugoslavije u aprilskom ratu sledila je njena podela među fašističke države i njihove pomagače. Bosna i Hercegovina ušle su u sastav ustaške Nezavisne Države Hrvatske. Ovu prividno nezavisnu državu, u stvari,

bile su okupirale nemačke i italijanske vojske. Druge zemlje pripajane su okolnim državama ili su ostale pod okupatorskim režimom, kao Srbija.

Naglom slomu države, u proleće 1941, sledile su ne samo pooštrene nacionalne i verske borbe među narodima i verama nego i pooštreni klasni sukobi. Od 1918. nagomilani privredno-društveni, kulturno-politički i društveno-politički problemi izbili su sad na površinu. Stare društvene snage pokolebane porazom, ali nepoučene slomom, nastavile su svoju politiku raspaljivanja nacionalnih i verskih sukoba. S druge strane, većina buržoaskih stranaka i pokreta nastavlja svoju borbu od pre rata protiv naprednih oslobodilačkih snaga, koje je predstavljao narodnooslobodilački pokret sa Komunističkom partijom na čelu. U pooštrenoj klasnoj borbi buržoazija traži i nalazi potporu u službi fašističkih okupacionih snaga.

Sa ovakvih stanovišta posmatrali su građanski pokreti i ljudi i buduće preuređenje države ako dođe do njene obnove posle završetka drugog svetskog rata. Ostaje se pri trijalističkom rešenju državnog uređenja kako se počelo izgrađivati 1939. sporazumom Cvetković—Maček. Razlika je u tome što ljudi oko pokreta Draže Mihailovića žele da pomere granice srpske federativne jedinice i preko onih delova severne Dalmacije, Like, Korduna i Banije gde Srbi imaju većinu. Javlja se i težnja da se Banovina Hrvatska potpuno razbije na taj način što bi Srbija, preko Banije i Korduna, dobila zajedničku granicu sa Slovenijom. Vođi Hrvatske seljačke stranke, neposredno posle potpisivanja Sporazuma Cvetković—Maček u leto 1939, pokazivali su nezadovoljstvo s određenim granicama u Bosni i Hercegovini. Ako se već nisu mogle dobiti granice na Drini, Vlatko Maček i njegova okolina planirali su da ih menjaju u korist Hrvatske. Ukoliko bi fašističke sile izgubile rat i Jugoslavija se obnovila, oni još 1944. pomišljaju da u Bosni i Hercegovini traže granicu linijom reka Bosna-Neretva. Izbeglička vlada u Londonu, celo vreme rata, gubila se u neplodnim raspravljanjima oko ovih pitanja. Prema svim tim planovima, Bosna i Hercegovina bi ostale i dalje podeljene. Pomišljalo se pri tom i na preseljavanje hrvatskog sveta iz oblasti koje bi pripale Srbiji, a srpskog sveta iz oblasti koje bi pripale Hrvatskoj. Na tako nizak stepen bila je, dakle, pala ideja jedinstva jugoslovenskih naroda i njihove države kod građanskih ljudi i pokreta iz stare Jugoslavije.

Pred ovakvim protivnikom u zemlji, pa i u Bosni i Hercegovini, nalazila se Komunistička partija Jugoslavije, kad je u leto 1941. počela narodnooslobodilački rat i socijalističku revoluciju u jugoslovenskim zemljama. U Bosni i Hercegovini njoj je bio neobično težak zadatak. Raspaljene nacionalne i verske borbe, podsticane ne samo od strane okupatora, nego i reakcionarnih buržoaskih i versko-kulturnih snaga, morale su biti najpre ograničene, a potom suzbijene. Narodnim masama morali su se dati novi ideali i nova stremljenja. Ona u tom smislu i u Bosni izbacuje nove parole: ne predaja, nego odbrana zemlje od okupatora, mesto nacionalne i verske borbe, ističe se bratstvo i jedinstvo zasnovano na njihovoj punoj ravnopravnosti. Ratom i borbom obnovljena država mora biti izgrađena kao socijalistička zajednica. Istupajući protiv svih starih društvenih snaga i protiv svih starih političkih i kulturnih vrednosti, Komunistička partija uspela je i u Bosni pod najtežim uslovima iznenađujuće brzo da otrgne mase od starih reakcionarnih snaga i privuče ih sebi. Mislim da je to bilo veće delo nego vojničke pobeđe koje je narodnooslobodilačka vojska izvojevala u drugom svetskom ratu.

Komunistička partija je u Bosni i Hercegovini organizovala i sebe i narodnooslobodilački pokret na federalističkom načelu. Pored Pokrajinskog komiteta partije, javlja se i vojna organizacija. Na sastanku u Stolicama, septembra 1941, rešeno je, između ostalog, da se za Bosnu i Hercegovinu oformi poseban štab. Vojni štabovi u narodnooslobodilačkom ratu, pored partijske organizacije, imali su i veliki ideo u organizovanju vojnog i političkog narodnooslobodilačkog pokreta i narodne vlasti u Bosni i Hercegovini uopšte. Na Prvom zasedanju AVNOJ-a u Bihaću, novembra 1942, donesena je Odluka o stvaranju zemaljskih veća za buduće federativne republike, među njima i za Bosnu i Hercegovinu.

Borbe s okupatorom u 1943. ometale su sprovođenje ovih odluka. Tek posle kapitulacije Italije, u septembru 1943, kad narodnooslobodilački pokret uzima puni zamah u celoj državi, a međunarodni položaj dozvoljava otvorenije nastupanje, moglo se pristupiti sprovođenju u život odluka Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću. Pred Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu, pre dvadeset pet godina, održano je Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a (Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine) u Mrkonjić Gradu 25, 26. novembra 1943, kao najvišeg zakonodavnog i upravnog tela Bosne i Hercegovine. Zasedanju su prisustvovala 193 delegata. Jedan od prvih zadataka koje je Veće sebi postavilo bio je »snaženje oružanog bratstva Srba, Hrvata i Muslimana«. Nekoliko dana posle Zasedanja ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu održano je Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu 28. i 29. novembra 1943. AVNOJ je potvrdio odluke ZAVNOBiH-a i postavio temelje federativnog uređenja nove jugoslovenske države. Na osnovu odluka u Jajcu i Mrkonjić Gradu, ZAVNOBiH je na svom Zasedanju u Sanskom Mostu od 1. do 3. jula 1944. izvršio svoje konstituisanje kao najviša zakonodavna i upravna vlast u Bosni i Hercegovini.

Posle oslobođenja zemlje u proleće 1945, ZAVNOBiH je svoje sedište premestio u Sarajevo, gde će biti sastavljena i vlada Bosne i Hercegovine. Konačan položaj Bosne i Hercegovine kao socijalističke republike u okviru Federativne Socijalističke Republike Jugoslavije utvrđen je Ustavom od 1. januara 1946.

Summary

After a short survey of the mediaeval Bosnian state, the author deals with the position of Bosnia under the Turks, Austro-Hungary, with the position of Bosnia and Herzegovina in the World War I, in the pre-war Yugoslavia, and finally in the Peoples' Liberation War and Socialist Revolution, 1941—1945.

After the Turkish invasion, Bosnia had the same social and political order as the other provinces of the Turkish empire. Due to islamization, Moslem population came into existence descending largely from the local petty gentry and peasants. Converts to Islam retained many specific characteristics not only in language but also in customs, making themselves — at the same time — a part of the religious community of Moslem nations that the Turkish empire represented from the very beginning.

Neither the Moslems nor the Orthodox and Catholic Christians, Serb and Croats, kept the tradition of the mediaeval Bosnian state. Both peoples cherished the memories of their Serbian and Croat mediaeval states respectively. In the XIX century, when the national awakening among Serbs and Croats took place, Bosnian Serbs and Croats turned to their cultural and political centres outside Bosnia, to Serbia and Croatia respectively, endeavouring to become parts of their territories. These endeavours were meant to be stopped by the occupation of Bosnia and Herzegovina by Austro-Hungary in 1878. Due to tangled relationships between Austria and Hungary, it had been decided that Bosnia and Herzegovina should stay outside of either half of the Monarchy, that the two provinces should be governed by a military governor, civil rule being given to the Land Government under the direction of a common treasury with a civilian commissioner at its head. Under such conditions, among the Orthodox and Moslem population emerged — as a reaction against the policy of the Monarchy — a movement for religious and educational autonomy which developed into a vast movement for the autonomy of Bosnia and Herzegovina under the sovereignty of the Turkish sultan. Since 1878 the Moslems saw in such an autonomy the most convenient solution of their endeavours, and the Serbs a stage on their way to union with Serbia and Montenegro.

In 1908 Austro-Hungary annexed Bosnia and Herzegovina which did not bring about any change in its relationship to the two halves of the Monarchy. Since then conflicts between the people and the Austro-Hungarian authorities became more frequent and intense. The climax of this resistance was the assassination of the Crown Prince Ferdinand by Gavrilo Princip. The Young generation rejected the idea of both Great Serbia and Great Croatia, its ideal being in common possession of Bosnia and Herzegovina within the boundaries of the common Yugoslav state.

In the new state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, the idea of centralism became dominant due to the fact that it was supported by the right-wing conservative capitalists. By the Constitution of 1921, Bosnia and Herzegovina was divided into counties. After the introduction of dictatorship on January 6, 1929, Bosnia and Herzegovina were divided into 4 duchies of which only Vrbaska had all its territory on Bosnian land. Ten years later Bosnia and Herzegovina were divided, by the agreement of Cvetković—Maček, between Croatia and Serbia. It has been proved historically that such a policy of intensifying national controversies was the cause of the quick collapse of the Yugoslav state in the April war in 1941.

Stepping out against all the old social forces, CPY succeeded, even in Bosnia, under very hard conditions, in winning the masses from the reactionary forces and in attracting them to take part in the Peoples' Liberation War. CPY launched new slogans: Not surrender but defence against the invader, fraternity brotherhood founded on full equality of peoples of B&H replaced the old national and religious intolerance. After the capitulation of Italy, Peoples' Liberation Movement took full sway and the First Session of ZAVNOBIH* took place in the town of Mrkonjić on November 25—26, 1943 which carried out the resolutions of the First Session of AVNOJ held in Bihać in November 1942, regulating the creation of Land Anti-Fascist Councils. One of the first tasks of ZAVNOBIH, the only political representative of the peoples of Bosnia and Herzegovina, was »strengthening of the brotherhood-in-arms of Serbs, Croats and Moslems«. Grounded on the resolutions of the Second Session of AVNOJ in Jajce, ZAVNOBIH on its Second Session at Sanski Most on June 30 to July 2, 1944 constituted itself into the supreme legislative and executive authority in Bosnia and Herzegovina. That is how — in the course of the Peoples' Liberation War and the Socialist Revolution — conditions were created for the formation of the Republic of Bosnia and Herzegovina, an equal member with the other federal republics of SFRY.